

Тетяна Подольська

ПОДОЛЬСЬКА Тетяна Василівна — аспірантка кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, проблема ідентичності в соціально-філософському вимірі.

НАРАТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПРОСТОРИ КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК

У сучасному світі проблема людини дедалі частіше розглядається крізь призму набуття нею ідентичності (ідентичностей), оскільки від цього головним чином залежить формування особистості, її моральних якостей, поведінки і здатності до саморозвитку. Розвиток дослідницьких тенденцій у гуманітарних науках свідчить про багаторівневість концепту ідентичності, оскільки різні наукові розгалуження висвітлюють останню з множинних ракурсів.

Маючи на меті дослідити наративну ідентичність у просторі комунікативно-дискурсивних практик у контексті сучасної соціокультурної ситуації, місця в ній людини, виходимо з неможливості погляду на цю проблему під єдино можливим кутом зору. Адже сьогочасна стратегія «пошуку» ідентичності має відштовхуватись від орієнтації на універсальні ідеї, враховувати надбання власної історії та розуміння вітальної потреби в стосунках з іншими ідентичностями [7, 23].

Доречним видається комплексний підхід до аналізу ідентичності. Таким чином, логіка дослідження передбачає висвітлення проблеми ідентичності шляхом поєднання концептів «ідентичність», «наратив», «наративна ідентичність» та «комунікація».

Розвиток поняття ідентичності можна коротко представити на підставі генези розуміння останньої як: тотожності в теорії Аристотеля; результату осягнення Бога у вченні Августина; самодостатності та автономної здатності суб'єкта впливати на події виключно на засадах розуму в раціоналізмі Р. Декарта; «точкової самості» Дж. Локка; саморозуміння завдяки публічному процесу у Ж.- Ж.Руссо; пошуку «рівноваги людської натури» в одвічному «гойданні» М. Монтеня; тотожності структур «чистого» мислення, «чистого ідеального «Я» за Ф. В. Й. Шелінгом; самоочевидної самототожності особистості на підставі її самодостатності в теорії Й. Фіхте; протиставлення обставинам свого життя С. К'єркегора; конструювання за допомогою зовнішніх, соціальних структур Д.Юма; ототожнення з самістю у М. Гайдеггера; спроби «прориву» до «чистої» свідомості в теорії Е. Гусерля; результату діалогічних процедур у М. М. Бахтіна; самопрезентації в комунікативних просторах у Ю. Габермаса; функції відмінності Ж. Дерріда; взагалі неактуальної проблеми за умов «децентрації» суб'єкта на заміщення індивіда «дивідом» в теоретичних доробках Ж. Лакана, а також з позиції «смерті суб'єкта» М. Фуко; організуючого принципу за М. Кастельсом; ототожнення з «ідентифікацією» задля збереження свободи з позиції З. Баумана. Цей перелік не завершується, а лишається відкритим.

Поняття наративу, який сьогодні виступає одним з провідних методологічних конструктів у сучасних соціогуманітарних науках, досліджується з позицій філософської актуалізації Ж. -Ф. Ліотаром, Й. Брокмейером та Р. Харре, Л. М. Газнюк, Н. Ю. Ісак, І. В. Троцук; на підставі лінгвістичної парадигми та наратології — К. Леві- Стросом, Р. Бартом, Ж. Лаканом, М. Фуко, М. М. Бахтіним, Ж. Женет, П. Рікером, Ж. Дерріда. Дж. Брунер та Ч. Тейлор залучають цей концепт для розуміння психологічної складової людської свідомості, а Ф. Анкерсміт дає обґрунтування наративного аналізу історії. Дослідженням

ідентичності з точки зору наративного її змісту, досягнення персональної історії та ключових подій життя займалися такі дослідники як Х. Арендт, А. Макінтайр, П. Рікер, Ч. Тейлор.

Комунікативно-дискурсивний простір та моральність у взаємовідносинах соціальних акторів є одними з ключових питань в дискурсивній етиці К. -О.Апеля, в роботах Ю. Габермаса, К. Ясперса, В. Гьосле, А. М. Єрмоленка, Л. А. Ситниченко. Вивченню дискурсу присвячено наукові розвідки Й. Брокмейера, Р. Харре, Дж. Брунера, Л. Дж. Філіпс та М. В. Йоргенсен.

Якщо розглядати ідентичність в канонах класичної філософії як неодмінне досягнення тотожності, як «з'єднання себе з самим собою в часі», то постає питання визначення того часового проміжку, в якому ми напевно маємо справу зі справжнім «Я». З іншого боку, аналіз теорій, присвячених дослідженню ситуації людини в сучасному постмодерному суспільстві, призводить до песимістичного висновку про руйнацію ідентичності як точки опори індивіда та розчинення суб'єкта в безлічі соціокультурних контекстів. Прикметним в вищезазначених постмодерністських теоріях є безвідповідальне, на наш погляд, ставлення до перспектив майбутнього людини, відсутність прагнення до соціальної інтеграції.

Поєднання різних концептуальних засад має призвести до обґрунтування всебічної концепції ідентичності, що матиме втілення в умовах «плинної сучасності» та перспективи подальшого розвитку на мікрорівні (результативна міжособистісна взаємодія), та макрорівні (цінність та можливість соціальної інтеграції) людської життєдіяльності, які в свою чергу, поєднуються соціально-історичними конфігураціями моралі. В якості такого комплексного підходу пропонується концепція наративної ідентичності.

Вважаємо за необхідне зазначити, що при розкритті проблеми наративної ідентичності в ракурсі її розуміння як комунікативного конструкту, наголос робиться, перш за все

на реальній ідентичності та моральних підвалинах досягнення власної історії та екзистенції. Погодимось із вихідною сентенцією, що доступ до «Я-концепції», персональної ідентичності, розуміння історії життя стає найбільш відкритим за допомогою звертання до наративу та до наративної ідентичності.

Нагадаємо, що появою терміну «нاراتив» в філософії ми зобов'язані історіографії, де він виникає в межах «нاراتивної історії». Відомий теоретик Ф. Анкерсміт наголошує, що «в історіографії цінність історичної події визначається не стільки фактами, які в ній відкрито, скільки наративною інтерпретацією цих фактів» [1, с. 13].

Розуміння наративу лише як лінгвістичного конструкту вважається занадто вузьким і для літературознавців, які дедалі більше визначають це поняття як «епістемологічну категорію», на кшталт категоріям простору та часу І. Канта. За такою логікою, це поняття можна вважати однією з абстрактних або «порожніх» координат, зсередини яких нами пізнається світ. Реальна дійсність може бути вписана в цю «беззмістовну форму» та засвоєна свідомістю тільки у вигляді історій та розповідей про неї [25].

Таким чином, погоджуємось з тим, що «зростання інтересу до вивчення наративу означає появу ще одного різновиду прагнення до створення «нової парадигми» та подальшого вдосконалення постпозитивістського методу в філософії науки» [4, с. 29].

Наративи повсякчас пронизують наше життя як механізми організації людського досвіду; вони локальні, оскільки існують історично конкретні шляхи їх сприйняття, а також володіють соціальною інструментальністю та прагматичним потенціалом [11]. За допомогою наративного методу можна розпізнати осмисленість індивідуальних досвідів та переживань, оскільки наратив, обертаючись до минулого, сягає теперішнього та окреслює перспективи на майбутнє.

Е.Левінас слушно зауважує: «Якщо життя в його реальних зверненнях, в справах і турботах є життям безпосередньої дії, то життя у свідомості охоплює минуле, сьогодне і майбутнє як єдине ціле, де минуле не залишається «позаду», а йде з нами і де майбутнє не сховане, а «проглядається», проектується, переживається. Свідомість — це і є зв'язок часів в актах нашої життєдіяльності» [10, с. 47]. З цією дуже місткою сентенцією неможливо сперечатись. Але в контексті нашого дослідження чи не правомірним буде, враховуючи актуальність вживання нарративу як міждисциплінарного методологічного конструкту в сучасних суспільних науках, говорити про те, що вже нарратив виступає в ролі поєднуючої ланки «в актах нашої життєдіяльності», оскільки життя саме в нарративній формі «охоплює минуле, сьогодне і майбутнє як єдине ціле»?

Отже, головним призначенням нарративу можна вважати з'ясування значення подій для людського існування. Генетично зумовленим природою нарративу, а відтак, апріорним є те, що нарративний метод є особливо чутливим до часового модусу людського існування. Проблема ідентичності, таким чином, постає у вигляді необхідності пов'язувати час в актах нашої життєдіяльності постійно вибудовувати певну узгоджену історію життя з-поміж численності фрагментарних та неузгоджених соціальних нарративів.

Розуміючи нарратив як «конденсований набір правил, які містять в собі те, що є узгодженим та успішно діючим в рамках даної культури» [4, с. 37], можна зробити висновок, що історії, які домінують в культурі, визначають наші уявлення про можливе, а також дають простір для досягнення персональної історії за допомогою нарративної ідентичності.

Попри те, що П. Рікер та А. Макінтайр приділили більше уваги дослідженню нарративної ідентичності, досягненню історії життя, однією з перших зробила спробу застосування нарративного методу щодо аналізу ідентичності Х. Арентс.

Виходячи з апріорної наявності дії в людській екзистенції вона пояснювала наративність як засіб, за допомогою якого «Я» індивідуалізується, а його дії ідентифікуються. Таким чином, виявляється той, хто ці дії здійснив. Отже, завдячуючи певним діям не тільки досягаються специфічні цілі, але й розкривається ідентичність діючої особи, яка розуміється як множинність [2;3;20].

Найбільш ґрунтовний аналіз концепції наративної ідентичності представлено у теоретичних дослідженнях П. Рікера [13;15]. Відштовхуючись від факту наявності семантичної двозначності, який міститься у латинських корінних словах ідентичності (а саме: «idem» та «ipse»), автор визначає основним завданням «встановлення зв'язків між сталістю та змінюваністю», необхідність перманентного ототожнення з метою досягнути персональну історію життя за допомогою наративного методу. Тобто, «проблематика особистої ідентичності може бути належно артикульованою лише в темпоральному вимірі людського існування», оскільки саме час виступає «фактором несхожості, відхилення, відмінності», а відтак, несе загрозу для ідентичності [15, с. 138].

Люди використовують у своїх діях дві моделі перманентності в часі, які можна визначити за допомогою полярних термінів «характер» та «промова». Характер розуміється Рікером як сукупність стійких орієнтацій, за якими можна впізнати особу. Інша модель перманентності в часі — це «самість самодотримання», модель слова, дотриманого в його вірності слову даному.

Саме концепт наративної ідентичності, за Рікером, дає змогу поєднати стійкість характеру і самодотримання в обіцянці: «наративізуючи характер, оповідь дає йому руху, який перед тим завмер у надбаних орієнтаціях характеру й осадових відкладеннях ідентифікацій. Наративна ідентичність з'єднує два кінці ланцюга: перманентність в часі характеру й перманентність самодотримання» [15, с. 198-199].

Наративна концепція «Я» А. Макінтайра вимагає двох речей. З одного боку, Я є те, за кого мене можуть виправдано приймати інші з перебігом історії, яка плине від народження до смерті. Я є суб'єкт історії. Таким чином, персональна тотожність є тотожність, яка базується на єдності характеру, і якої вимагає єдність наративу. Другий аспект наративного «Я» можна пояснити наступним чином. Крім того, що моя поведінка має пояснення, «Я» являю собою суб'єкта, який завжди вимагає пояснень від інших, який ставить перед іншими питання [12].

Питання щодо єдності людського життя знаходить відповідь у наступному: єдність людського життя — це єдність наративного пошуку (за Макінтайром) в перманентному процесі конструювання наративної ідентичності (підхід Рікера). Цікавим також є положення Х. Арндт про невіддільність людської активності від людського існування, про реалізацію дії в просторі, який устанавлюється шляхом визнання інших. Можна дійти згоди у поєднанні цих підходів: «ідентичність людини опосередкована не тільки й не стільки її словами та намірами, скільки тією формою, якої набуває історія її життя залежно від зіткнення з історіями інших людей» [20, с. 128].

Діалог як «рух сполучення» виступає конституюючим підґрунтям наративної ідентичності. Він розуміється достатньо широко і визначається не тільки як спілкування, але й як взаємна направленість внутрішньої дії. Осягнути таємницю іншого стає можливим завдяки діалогічному спілкуванню.

М. Бубер аналізує діалогічне відношення як «актуальне співбуття», під яким розуміється комунікація, коли кожна людина, що причетна до спілкування, ставить до іншої людини як до свого супутника в плині життя, а не як до об'єкта [5].

Оволодіння мовами людського спілкування дає нам можливість стати рівноправними людьми, здатними зрозуміти себе. Погодимось із Ч. Тейлором у тому, що під «мовою»

варто розглядати не лише сукупність слів, а взагалі всі способи нашого самовираження. Зрозуміло, що оволодіння цими мовами відбувається через спілкування з іншими, зі «значущими іншими», адже «ніхто не засвоює мов, необхідних для самовизначення, наодинці із собою» [18, с. 30].

Отже, логічним чином постають і проблеми комунікації як простору численних інтеракцій та дискурсу як раціонально-комунікативної дії. Головною метою останнього можна вважати доведення конструктивної взаємодії до консенсусу стосовно раціонального обґрунтування етичних аспектів соціокультурних відносин.

Відомо, що одним з перших дослідників, хто надав концепту комунікації філософського звучання був К. Ясперс, який виходив з апіорної присутності комунікації в екзистенції. Говорячи про три форми комунікації («наявне буття», свідомість та дух), філософ знаходить їх недостатніми та формулює необхідність ще одного, найважливішого рівня, а саме — «екзистенційної комунікації», ґрунтованої на глибоких особистісних стосунках. Комунікація стає можливою у певній «сенсовій дійсності» та виявляється простором розуміння себе, можливості людини стати справжнім опертям власного персонального буття [16;26]. Аналіз К. Ясперса, на нашу думку, спрямований на комунікацію з іншими задля здебільшого егоїстичних цілей віднайдення себе, тобто комунікативна спільнота сприймається як засіб. Але ж чи необхідно бути відповідальним за користування цим найважливішим для людської екзистенції засобом? Цей аспект, здається не знайшов свого відображення в теорії комунікації К. Ясперса.

Певна соціокультурна ситуація або «сенсова дійсність» може бути загалом визначена поняттям «дискурс». Дослідники Л. Дж. Філіпс та М. В. Йоргенсен дають загальне визначення останнього як «особливого засобу спілкування та розуміння оточуючого світу». Об'єднуючим в різних теоретичних підходах, на думку авторів, є те, що «наш спосіб спілкування

Соціальна філософія та філософія історії

не тільки відображує світ, ідентичності та соціальні відносини, а й навпаки, відіграє важливу роль в його створенні та зміні» [21, с. 15].

У межах комунікативної практичної філософії дискурс розуміється як «спосіб діалогічно-аргументативного перевірення спірних домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань (а також дій) з метою досягнення універсального (тобто значущого для усіх, хто здатен до розумної аргументації) консенсусу» [8, с. 47].

Комунікація в дискурсі спрямована на порозуміння, отже, суб'єкт-об'єктні стосунки потребують уваги та поваги до іншого. Наголошується на принципах взаємності та відповідальності в комунікативних діях, які поєднано в теорії дискурсивної етики, що пояснює механізми обґрунтування моральних суджень та підтримує комунікацію в суспільстві. В процесі досягнення згоди, здійснюється ідентифікація як на рівні наративної саморефлексії, так і на рівні структурної рефлексії. Тобто, соціалізуюча функція комунікативної дії полягає у створенні персональної ідентичності [8;22].

У своєму баченні теорії справедливості П.Рікер також вважає вихідним твердження, що «сам» конститує «свою ідентичність в такій структурі відносин, де діалогічний вимір превалює над монологічним, що з погляду рефлексивної філософії мав би вважатися пріоритетним». Таким чином, етична орієнтація, цього діалогічного виміру, за Рікером, міститься в таких аспектах: орієнтація на добре життя разом з іншими, для інших, у справедливих інституціях [14, с. 15].

У процесі безперервного конструювання ідентичності люди використовують засоби, які вже існують в соціокультурному просторі. Але ж ці засоби (цінності, норми моралі, традиції) не з'являються на порожньому місці, а є результатом процесу досягнення консенсусу в безмежному просторі комунікації, процесу оповідання та переоповідання. Без розповідей історій людина не уявляє свого існування, а потреба в них

та їх численних повторюваннях прищеплюється з самого дитинства та оточує нас протягом життя.

Враховуючи вихідне розуміння ідентичності як наративного конструювання, можна зробити висновок, що саме наративна ідентичність можлива в певних діалогічних тенетах, де вона обумовлена темпоральними структурами і має контекстуальну визначеність. Отже, суб'єкт набуває своєї ідентичності в дискурсах, а загального осмислення — в наративі. Ідентичність, таким чином, виступає як процес, рухлива структура, залежна від комунікативних дій, результативного дискурсу з наступним (ре)формуванням моральних засад індивіда та відтворенням раціональної етики сучасного суспільства.

В цій ситуації влучним та містким видається визначення ідентичності Ч. Тейлором: «Моя ідентичність визначається зобов'язаннями та отождненнями, що створюють рамку або обрій, в яких я щоразу можу намагатись визначити, що становить для мене благо чи цінність...» [17, с. 44]. Таке відчуття блага має вплітатись, за автором, у розуміння людиною свого життя як розгорнутої оповіді. Додамо, що цей «обрій», на нашу думку, можна охарактеризувати як сплетіння комунікативних форм, залучаючись до яких ми щоразу намагаємось здобути визнання, досягти консенсусу та сформувати складові постконвекціональної моральної свідомості. Осягнення цінності пережитих подій, «життєвого світу» стає можливим завдяки наративному методу, що уможлиблює життєздатність наративної ідентичності саме в комунікативно-дискурсивних просторах.

Література

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Пер с англ. О.Гавришиной, А.Олейникова. Под науч. ред. Л.Б.Макеевой. — М.: Идея — Пресс, 2003. — 360 с. 2. Арндт Г. Становище людини /

Пер. Марія Зубрицька. — Львів: Літопис, 1999. — 255 с. **3.** *Арендт Х.* Між минулим і майбутнім / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2002. — 321 с. **4.** *Брокмейер Й., Харре Р.* Нарратив: проблеми и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии.— 2000.— №3. — С. 29-42. **5.** *Бубер М.* Два образа веры. — М.: Изд-во АСТ, 1999. — 592 с. **6.** *Газнюк Л.М.* «Філософія нарративу в персональному бутті людини // філософська думка. — 2004. — №4. — С.3-15. **7.** *Гьосле В.* Практична філософія в сучасному світі / Переклад з німецької А. Єрмоленка. — К.: Лібра, 2003. — 248 с. **8.** *Єрмоленко А.М.* Комунікативна практична філософія. Підручник. — К.: Лібра, 1999. — 488 с. **9.** *Ісак Н.Ю.* Наратив як засіб ідентифікації особи // Мультиверсум. Філософський нах. — К.: Центр духовної культури, — 2006. — №52. **10.** *Левінас Е.* Між нами: Дослідження. Думки-про-іншого: Збірник статей / Пер з фр. В.Куринського. — К.: Дух і літера, 1999. — 291 с. **11.** *Ліотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Пер. с фр. Н.А. Шматко. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с. **12.** *Макинтайр А.* После добродетели: Исследования теории морали / Пер. с англ. В.В.Целищева. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. — 384 с. **13.** *Рікер П.* Герменевтика. Этика. Политика. — М.: АCADEMIA, 1995. — 160 с. **14.** *Рікер П.* Право і справедливість. — К.: Дух і Літера, 2002. — 216 с. **15.** *Рікер П.* Сам як інший / Пер. з фр. — К.: Дух і Літера, 2000. — 458с. **16.** *Ситниченко Л.А.* Комунікативно-діалогічна концепція ідентичності в контексті сучасних філософських дискусій // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури, — 2005. — №48. **17.** *Тейлор Ч.* Джерела себе / Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2005. — 696с. **18.** *Тейлор Ч.* Етика автентичності / Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2002. — 128с. **19.** *Троцук И.В.* Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках // Вестник РУДН, серия «Социология». — 2004. —

№6-7. — С.56-74. **20.** Трубина Е.Г. Идентичность в мире множественности: прозрения Ханны Арендт // Вопросы философии. — 1998. — №11. — С.116-130. **21.** Филипс Л. Дж., Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. — Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. — 336 с. **22.** Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем., под ред. Д.В.Скляднева. — СПб.: «Наука», 2000. — 379 с. **23.** Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. — 1994. — №10. — С.112-123. **24.** Худенко А.В. Идентичность: магия слова // Вісник ХНУ ім.В.Н.Каразіна «Філософські перипетії». — 2006. — №734. — с.72-78. **25.** Черниенко В.А. Идентичность как нарративное понятие // Вісник ХНУ ім.В.Н.Каразіна «Філософські перипетії». — 2006. — №734. — С.78-85. **26.** Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.

Надійшла до редакції 6.08.2008 р.